

ȘFÂNTUL IRINEU DE LYON

ÎMPOTRIVA EREZIILOR

COMBATERE ȘI RĂSTURNARE
A GNOZEI CU NUME MINCINOS

CARTEA A III-A

ȘFÂNTUL IRINEU DE LYON

CUVÂNT ÎNAINTE

ÎMPOTRIVA EREZIILOR

COMBATERE ȘI RĂSTURNARE
A GNOZEI CU NUME MINCINOS

Cartea a III-a

CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVÂNTAREA
PREFERICITULUI PĂRINTE

DANIEL

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Traducere din limbile greacă veche și latină,
introducere și note de Petru MOLODEȚ

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC
ȘI DE MISIUNE ORTODOXĂ
BUCUREȘTI - 2018

se poată afirma orice despre el. Prin critica celor două lecturi radicale ale acestui pasaj am încercat să scoatem în evidență ceea ce *nu credem* că se poate spune despre el: anume că pasajul nu ar face referire la Biserica Romei, ci la Biserica Universală (Pierre Nautin) sau că el justifică primatul absolut al Scaunului Romei (Dominic Unger). În schimb, ceea ce *credem* că se poate afirma plecând de la acest pasaj, pe baza textului însuși și a plasării lui în context, este: utilizarea Bisericii Romei ca exemplu eminent de succesiune apostolică în cadrul unui argument anti-valentinian; argumentarea alegerii acestui exemplu (rolul lui *enim*) prin scoaterea în evidență a superiorității acestei Biserici. Pe de altă parte, *potentioorem principalitatem* și ablativul de agent *ab his qui sunt undique* rămân problematice atât timp cât nu știm ce stă la baza lor, cu toate că sensul lor poate fi dedus din contextul imediat, ceea ce am și încercat să facem.

CUPRINS

Cuvânt înainte	5
Introducere	9
Notă asupra ediției	45

ÎMPOTRIVA EREZIILOR

Cartea a III-a

Prefață	49
Introducere	51
Prima parte (<i>Un singur Dumnezeu, Creator al tuturor lucrurilor</i>)	69
Partea a doua (<i>Un singur Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Care S-a făcut Fiu al Omului pentru a recapitula în El Însuși propria Lui creație</i>)	161
Concluzie (<i>Nefericirea celor care resping propovăduirea Bisericii</i>)	245
Anexă	257

5.3. Acest lucru rezultă chiar din cuvintele Domnului, Care, pe de o parte, le arăta celor care erau tăiați împrejur că Hristosul Care fusese anunțat prin proroci este Fiul lui Dumnezeu, adică Se revela pe Sine, Cel care a restaurat pentru oameni libertatea și le-a acordat moștenirea nestrăicăniții; pe de altă parte, apostolii învățau neamurile să lepede deșarta credință⁶⁹ în lemne și pietre⁷⁰, pe care le socoteau zei, să-L cinstească pe adevăratul Dumnezeu, Care a alcătuit și a creat întreg neamul omenesc și Care, prin actul Lui creator, îl hrănește, îl crește, îl întărește și îi dăruiește existența, și să-L aștepte pe Fiul Lui⁷¹, Iisus Hristos, Care ne-a răscumpărat pe noi din apostazie prin sângele Său⁷² ca să fim și noi popor sfințit⁷³, Care va coborî din ceruri⁷⁴ în puterea⁷⁵ Tatălui, Care îi va judeca pe toți și Care va dărui cele bune de la Dumnezeu celor care vor fi păzit poruncile Lui⁷⁶. Acesta, arătându-Se în vremurile din urmă ca fiind piatra cea din capul unghiului⁷⁷, i-a adunat laolaltă și i-a unit atât pe cei de departe, cât și pe cei de aproape⁷⁸, adică atât tăierea împrejur, cât și netăierea împrejur, lărgindu-l pe Iafet și sălășluindu-l în casa lui Sem⁷⁹.

⁶⁹ Cf. *Faptele* 14, 15.

⁷⁰ Cf. *Isaia* 37, 19; *Înțelepciunea lui Solomon* 14, 21.

⁷¹ Cf. *1 Tesaloniceni* 1, 10.

⁷² Cf. *Apocalipsa* 5, 9; *1 Petru* 1, 19.

⁷³ Cf. *Evrei* 13, 12; *1 Petru* 2, 9.

⁷⁴ Cf. *1 Tesaloniceni* 4, 16.

⁷⁵ Cf. *Matei* 24, 30.

⁷⁶ Cf. *Ioan* 15, 10.

⁷⁷ Cf. *1 Petru* 2, 6; *Efeseni* 2, 20.

⁷⁸ Cf. *Efeseni* 2, 17.

⁷⁹ Cf. *Facerea* 9, 27.

PRIMA PARTE

UN SINGUR DUMNEZEU, CREATOR AL TUTUROR LUCRURILOR

1. Mărturia universală a Scripturilor cu privire la singurul Dumnezeu adevărat

Mărturia Duhului profetic

6.1. Așadar, nici Domnul, nici Duhul Sfânt, nici apostolii nu l-au numit vreodată în mod propriu „Dumnezeu” pe cel care nu era Dumnezeu, în afară de Cel care cu adevărat era Dumnezeu; nici nu au numit pe cineva „Domn” prin el însuși în afară de Dumnezeu-Tatăl, Care domnește peste toate, și de Fiul Lui, Care a primit de la Tatăl Său domnia asupra întregii creații, potrivit pasajului: „A spus Domnul Domnului meu: «Șezi de-a dreapta Mea până ce-i voi pune pe vrăjmașii Tăi așternut picioarelor Tale»”⁸⁰. Astfel, Scriptura Îl arată pe Tatăl vorbind cu Fiul: Tatăl I-a dat Lui moștenirea popoarelor⁸¹ și I-a supus Lui pe toți vrăjmașii. Prin urmare, de

⁸⁰ *Psalmul* 109, 1.

⁸¹ Cf. *Psalmul* 2, 8.

vreme ce Tatăl este cu adevărat Domn și Fiul este cu adevărat Domn, pe bună dreptate I-a desemnat pe Ei Duhul Sfânt cu denumirea de „Domn”. Și, iarăși, atunci când istorisește nimicirea sodomiților, Scriptura spune: „Și a făcut Domnul să plouă peste Sodoma și peste Gomora foc și pucioasă de la Domnul din cer”⁸². Într-adevăr, semnificația acestui pasaj este aceea că Fiul, Care a vorbit cu Avraam⁸³, a primit de la Tatăl puterea de a-i condamna pe sodomiți din cauza nedreptății lor. Același lucru îl arată și următorul pasaj: „Tronul Tău, Dumnezeule, în veacul veacului, sceptru al dreptății este sceptru împărăției Tale. Ai iubit dreptatea și ai urât fărădelegea: de aceea Te-a uns pe Tine, Dumnezeule, Dumnezeul Tău”⁸⁴. Astfel, Duhul I-a desemnat pe Amândoi prin denumirea de „Dumnezeu”, atât pe Fiul, Care este uns, cât și pe Cel care a uns, adică pe Tatăl. Și iarăși: „Dumnezeu a stat în adunarea lui Dumnezeu”⁸⁵

⁸² *Facerea* 19, 24.

⁸³ *Cf. Facerea* 18, 17-32.

⁸⁴ *Psalmul* 44, 8-9.

⁸⁵ Textul latin este aici: *Deus stetit in synagoga deorum* – „Dumnezeu a stat în adunarea dumnezeilor”, lecțiune care urmează fidel *Septuaginta*. Cu toate acestea, am ales să urmărim în acest punct reconstrucția propusă de editorii francezi (IRÉNÉE DE LYON, *Contre les hérésies*, Livre III, Tome I, pp. 252-253): ἐν συναγωγῇ θεοῦ („în adunarea lui Dumnezeu”). Argumentele aduse de editorii francezi – și care ne-au convins – sunt următoarele: a) citatul din *Psalmul* 81 vine în succesiunea unor citate vechi-testamentare în care se păstrează corespondența Tatăl - Fiul („A spus Domnul Domnului Meu”, „Și a făcut Domnul să plouă [...] foc și pucioasă de la Domnul din cer”, „De aceea Te-a uns pe Tine, Dumnezeule, Dumnezeul Tău”), succesiune pe care citatul o rupe dacă urmărim traducerea latină, astfel încât, potrivit ei, L-am avea pe Tatăl, pe fiii adoptivi

și în mijlocul ei îi judecă pe dumnezei”⁸⁶. Scriptura vorbește de Tatăl, de Fiul și de cei care au primit înfierea⁸⁷, iar aceștia sunt Biserica: căci aceasta este adunarea lui Dumnezeu pe care Dumnezeu, adică Fiul, o adună El Însuși prin El Însuși. Tot despre Fiul Scriptura spune: „Dumnezeul dumnezeilor, Domnul a grăit și a chemat pământul”⁸⁸. Care Dumnezeu? Despre Care Scriptura a spus: „Dumnezeu va veni întru arătare, Dumnezeu nostru, și nu va păstra tăcerea”⁸⁹, adică Fiul, Care a venit la oameni întru arătare, Care spune: „M-am arătat celor care nu Mă căutau”⁹⁰. Apoi, care sunt dumnezeii? Cei cărora Dumnezeu le spune: „Eu am spus: «Toți sunteți dumnezei și fii ai Celui Preaînalt»”⁹¹, anume cei care au primit harul înfierii, prin care „strigăm: «Avva, Părinte!»”⁹²

6.2. Prin urmare, așa cum am spus mai sus, niciun altul nu este numit „Dumnezeu” sau nu este chemat „Domn” în afară de Cel care este Dumnezeu și Domnul tuturor, Care i-a spus lui Moise: „Eu sunt Cel ce sunt” și: „Așa le vei spune

numiți aici „dumnezei”, dar nu L-am avea pe Fiul; b) argumentul cel mai puternic este însă acela că puțin mai jos Irineu de Lyon oferă o explicație hermeneutică a versetului din psalm: „Aceasta este adunarea lui Dumnezeu pe care Dumnezeu, adică Fiul, o adună El Însuși prin El Însuși”. Astfel, Irineu nu face altceva decât să reia aici chiar cuvintele citatului din *Psalmul* 81: „adunarea lui Dumnezeu” și „Dumnezeu”.

⁸⁶ *Psalmul* 81, 1.

⁸⁷ *Cf. Romani* 8, 15; *Galateni* 4, 5.

⁸⁸ *Psalmul* 49, 1.

⁸⁹ *Psalmul* 49, 3.

⁹⁰ *Isaia* 65, 1.

⁹¹ *Psalmul* 81, 6.

⁹² *Romani* 8, 15; *cf. Galateni* 4, 5-6.

fiilor lui Israel: Cel ce este m-a trimis pe mine la voi⁹³, iar Fiul Acestuia, Domnul nostru Iisus Hristos, este Cel care îi face fii ai lui Dumnezeu pe cei care cred în numele Lui⁹⁴. Tot așa, iarăși, și atunci când Fiul îi vorbește lui Moise: „Am coborât” – spune – „ca să eliberez poporul acesta”⁹⁵. Cu adevărat, Același este Cel care a coborât și Cel care S-a înălțat⁹⁶ pentru mântuirea oamenilor. Astfel, prin Fiul, Care este în Tatăl și Îl are în Sine pe Tatăl⁹⁷, S-a arătat Dumnezeu „Care este”, Tatăl dând mărturie pentru Fiul⁹⁸ și Fiul anunțându-L pe Tatăl⁹⁹, după cum spune și Isaia: „Și Eu” – zice – „sunt martor, spune Domnul Dumnezeu, precum și Copilul pe Care L-am ales, ca să cunoașteți, să credeți și să înțelegeți că «Eu sunt»”¹⁰⁰.

6.3. Pe de altă parte, atunci când îi numește pe cei care nu sunt dumnezei, Scriptura, așa cum am spus mai sus, nu îi desemnează pe ei în mod simplu drept dumnezei, ci le însoțește desemnarea cu o anumită semnificație suplimentară prin care să iasă în evidență faptul că ei nu sunt dumnezei, așa cum citim la David: „Dumnezeii neamurilor, idoli ai demonilor”¹⁰¹ și: „Nu veți umbla după dumnezei

⁹³ *Ieșirea* 3, 14.

⁹⁴ *Cf. Ioan* 1, 12.

⁹⁵ *Ieșirea* 3, 8.

⁹⁶ *Cf. Efeseni* 4, 9-10; *Ioan* 3, 13.

⁹⁷ *Cf. Ioan* 14, 10-11.

⁹⁸ *Cf. Ioan* 5, 37.

⁹⁹ *Cf. Ioan* 17, 26.

¹⁰⁰ *Isaia* 43, 10.

¹⁰¹ *Psalmul* 95, 5. Textul latin este: *Dii gentium, idola daemoniorum*, ceea ce în greacă ar fi: οἱ θεοὶ τῶν ἔθνῶν, εἰδωλα δαιμονίων. Citatul

străini”¹⁰². Astfel, din faptul că spune: „Dumnezeii neamurilor” – iar neamurile nu au cunoașterea adevăratului Dumnezeu¹⁰³ – și că îi numește pe ei „dumnezei străini”, se deduce că Scriptura a respins faptul că aceștia sunt dumnezei. Iar atunci când se referă la ceea ce sunt cu adevărat, Scriptura spune despre ei că sunt „idoli ai demonilor”. Și Isaia spune: „Să se cutremure toți cei care Îl plăsmuiesc pe Dumnezeu și care sculptează lucruri de prisos”¹⁰⁴. Prorocul a respins faptul că ei ar fi dumnezei, dar se folosește numai de acest nume ca să știm despre ce vorbește. Dar și Ieremia face la fel: „Dumnezeii” – spune – „care nu au făcut cerul și pământul să piară de pe pământul care este sub cer”¹⁰⁵. Din faptul că le atribuie pe deasupra pieirea, Ieremia arată că ei nu sunt dumnezei. Dar și Ilie, atunci când a convocat întreg poporul lui Israel pe muntele Carmel, dorind să-i îndepărteze pe israeliți de idolatrie, le spune: „Până când veți șchiopăta din amândouă gleznelor? Unul este Domnul Dumnezeu, mergeți după El”¹⁰⁶. Și, iarăși, le spune lângă jertfelnic celor care erau preoți ai idoloilor după cum urmează:

diferă ușor de *Septuaginta*, unde avem: πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἔθνῶν δαιμόνια („toți dumnezeii neamurilor sunt demoni”).

¹⁰² *Ieremia* 35, 15; *cf. Psalmul* 85, 8.

¹⁰³ *Cf. Psalmul* 78, 6; *Ieremia* 10, 25; *1 Tesaloniceni* 4, 5.

¹⁰⁴ *Isaia* 44, 9-10.

¹⁰⁵ *Ieremia* 10, 11.

¹⁰⁶ *3 Regi* 18, 21. Pentru redarea interogației din citat am utilizat traducerea din ediția *Bibliei* diortosite de Bartolomeu Valeriu Anania, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001, p. 959.

„Voi veți invoca în numele dumnezeilor voștri și eu voi invoca în numele Domnului Dumnezeuului meu, iar Dumnezeuul care va răspunde astăzi, Acela este Dumnezeu”¹⁰⁷. Astfel, prin modul în care se exprima, prorocul i-a denunțat că nu sunt dumnezei pe cei care erau socotiți astfel de către israeliți și i-a întors pe aceștia la Dumnezeu în Care credea el, Care era cu adevărat Dumnezeu, pe Care Îl striga, invocându-L: „Doamne Dumnezeuul lui Avraam, Dumnezeuul lui Isaac, Dumnezeuul lui Iacov, auzi-mă pe mine astăzi, ca să înțeleagă întreg poporul acesta că Tu ești Dumnezeuul lui Israel!”¹⁰⁸

6.4. Și eu Te invoc, așadar, pe Tine, Doamne Dumnezeuul lui Avraam și Dumnezeuul lui Isaac și Dumnezeuul lui Iacov și al lui Israel¹⁰⁹, Tu, Care ești Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos¹¹⁰, Dumnezeu Care, întru mulțimea milostivirii Tale¹¹¹, ai binevoit întru noi¹¹² ca să Te cunoaștem¹¹³, Tu, Care ai făcut cerul și pământul¹¹⁴ și domnești asupra tuturor¹¹⁵, Care ești singurul Dumnezeu adevărat¹¹⁶, mai presus

¹⁰⁷ 3 Regi 18, 24. Citatul este puțin diferit de textul *Septuagintei*, unde avem: ὁς ἐδὼν ἐπακούσῃ ἐν πυρὶ („cel care va răspunde în foc”).

¹⁰⁸ 3 Regi 18, 36.

¹⁰⁹ Cf. 3 Regi 18, 36.

¹¹⁰ Cf. 2 Corinteni 1, 3; 11, 31; Efeseni 1, 3; 3, 14; Coloseni 1, 3; 1 Petru 1, 3.

¹¹¹ Cf. Psalmul 68, 16; 105, 7, 45.

¹¹² Cf. Psalmul 43, 5.

¹¹³ Cf. Ioan 17, 3; 1 Ioan 5, 20.

¹¹⁴ Cf. Isaia 37, 16.

¹¹⁵ Cf. 1 Paralipomena 29, 11.

¹¹⁶ Cf. Ioan 17, 3.

de Care nu este alt Dumnezeu; Tu, Care prin Domnul nostru Iisus Hristos dai până și darul Duhului Sfânt¹¹⁷, dă oricui citește această scriere să cunoască faptul că Tu ești singurul Dumnezeu¹¹⁸, să fie întărit întru Tine¹¹⁹ și să se depărteze de orice doctrină eretică, lipsită de Dumnezeu și sacrilegă.

Mărturia lui Pavel

6.5. Dar și Apostolul Pavel, spunând: „Dacă ați slujit celor care nu erau dumnezei, acum însă, după ce L-ați cunoscut pe Dumnezeu sau, mai degrabă, după ce ați fost cunoscuți de către El...”¹²⁰, prin aceasta el a făcut o distincție între cei care nu erau dumnezei și Cel care este Dumnezeu. Și, iarăși, atunci când vorbește de Antihrist și zice: „Potrivnicul, cel care se înalță pe sine mai presus de tot ceea ce se numește «Dumnezeu» sau de ceea ce primește închinare”¹²¹, Pavel îi indică pe cei care sunt numiți „dumnezei” de cei care sunt ignoranți în privința lui Dumnezeu – îi indică, adică, pe idoli. Căci Tatăl este numit și este Dumnezeu, iar Antihristul nu se va înalța peste Acesta, ci mai presus de cei care sunt numiți „dumnezei”, dar nu sunt în realitate. Iar faptul că acest lucru este adevărat, Pavel însuși este cel care îl spune: „Dar noi știm că idolul este nimic și că nu există Dumnezeu în afară de

¹¹⁷ Cf. Faptele 2, 38; 10, 45.

¹¹⁸ Cf. Psalmul 85, 9; Isaia 37, 16; Daniel 3, 45; 4 Regi 19, 15, 19.

¹¹⁹ Cf. Psalmul 70, 6.

¹²⁰ Galateni 4, 8-9.

¹²¹ 2 Tesaloniceni 2, 4.

Unul singur. Căci, deși sunt dintre cei numiți «dumnezei», fie în cer, fie pe pământ, pentru noi există un singur Dumnezeu, Tatăl, din Care sunt toate și noi pentru El, și un singur Domn Iisus Hristos, prin Care sunt toate și noi prin El¹²². Astfel, Pavel a făcut o distincție și i-a separat pe cei care sunt numiți „dumnezei”, dar nu sunt în realitate astfel, de un singur Dumnezeu-Tatăl, din Care sunt toate, și a mărturisit în mod cât se poate de categoric un singur Iisus Hristos, prin El Însuși Domn. Iar expresia „fie în cer, fie pe pământ” nu vorbește de cine știe ce creatori ai lumii, așa cum o interpretează acești eretici, ci este similară cu ceea ce a spus Moise: „Nu-ți vei face nicio asemănare pentru Dumnezeu, fie dintre cele din cer, sus, fie dintre cele de pe pământ, jos, fie dintre cele din apele de sub pământ”¹²³. Și tot el arată care sunt cele din cer, căci zice: „De-ți vei ridica ochii la cer și vei vedea soarele și luna și stelele și toată podoaba cerului, bagă de seamă ca nu cumva, rătăcindu-te, să le adori și să slujești lor”¹²⁴. Iar Moise însuși, de vreme ce era un om al lui Dumnezeu, a fost pus ca un dumnezeu în fața lui Faraon¹²⁵, dar nu este numit de proroci „Domn”, nici nu este chemat „Dumnezeu” în mod real, ci este desemnat de Duhul drept „credinciosul Moise, slujitorul și casnicul lui Dumnezeu”¹²⁶, ceea ce și era.

¹²² 1 Corinteni 8, 4-6.

¹²³ Deuteronomul 5, 8. Textul *Septuagintei* este ușor diferit: οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλον οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα.

¹²⁴ Deuteronomul 4, 19.

¹²⁵ Cf. Ieșirea 7, 1.

¹²⁶ Cf. Numerii 12, 7; Evrei 3, 5.

7.1. Ei susțin însă că Pavel a spus în mod deschis în cea de-a doua epistolă către corinteni: „În care dumnezeul acestui veac a orbit mințile necredincioșilor”¹²⁷ și deduc de aici că altul este dumnezeul acestui veac și altul cel care este mai presus de orice Începătorie¹²⁸ și Putere¹²⁹. Dar nu este vina noastră dacă acești oameni, care susțin că au cunoașterea misterele care sunt mai presus de Dumnezeu, nu știu nici măcar să-l citească pe Pavel. Căci, dacă cineva, urmând obiceiului lui Pavel – așa cum vom arăta din multe alte exemple că el folosește hiperbatul¹³⁰ –, va citi după cum urmează: [mai întâi

¹²⁷ 2 Corinteni 4, 4. Avem de-a face aici cu unul dintre pasajele preferate ale hermeneuticii valentinienne, pentru care „dumnezeul acestui veac” nu poate fi altceva decât o referință ascunsă la Demiurg. Combaterea interpretării valentinienne trebuia să ofere și soluția unei reale înțelegeri alternative a acestui pasaj. Urmând principiile unei hermeneutici raționale (pe care am văzut-o la lucru deja în Cartea I – 8.5-9.4 – și a cărei expunere teoretică se regăsește în Cartea a II-a: 10.1, 27.1-28.3), episcopul de Lyon arată și în acest context că, în interpretarea oricărui text (și mai ales a unuia scripturistic), se pleacă mai întâi de la deslușirea lui textuală, pentru a trece la integrarea lui în contextul imediat și apoi mai larg. Se pleacă deci de la simplu pentru a ajunge la complex. Sfântul Irineu le arată astfel valentinienilor că, în loc să abordeze interpretarea acestui pasaj mai modest, cu ajutorul instrumentelor criticii textuale, ei o fac bombastic prin lecturi ezoterice lipsite de fundament și sfârșesc în ridicol: astfel, valentinienii pot să vadă sugerată în acest pasaj existența Demiurgului, dar nu reușesc să vadă existența unui simplu hiperbat.

¹²⁸ În traducerea latină: *principatum et initium*. Așa cum observă editorii francezi, avem de-a face cu un dublet pentru termenul Ἀρχή.

¹²⁹ Cf. Efeseni 1, 21; Coloseni 1, 16.

¹³⁰ Hiperbatul este o figură de stil care constă în schimbarea topicii normale.

cuvintele] „în care Dumnezeu”, după care, făcând o pauză și introducând un mic interval, va citi dintr-odată și într-o singură expresie restul cuvintelor: „acestui veac a orbit mințile necredincioșilor”, el va descoperi adevăratul înțeles al pasa-jului, care este: „Dumnezeu a orbit mințile necredincioșilor acestui veac”. Astfel, sensul se dezvăluie prin pauza introdusă. Căci Pavel nu vorbește de un „dumnezeu al acestui veac”, ca și cum ar ști mai presus de acesta vreun altul, ci L-a mărturisit pe Dumnezeu ca Dumnezeu; dar el vorbește de necredincioșii acestui veac, pentru că ei veacul care va veni¹³¹, al nesticăciunii¹³², nu-l vor moșteni¹³³. Iar modul în care Dumnezeu a orbit mințile necredincioșilor îl vom arăta pe parcursul lucrării, plecând chiar de la Pavel, ca să nu ne distragem acum atenția de la subiectul tratat aici.

7.2. Faptul că Apostolul utilizează în mod frecvent hiperbatul datorită rapidității cu care vorbea și a avântului nestăvilit al Duhului Care era în el poate fi probat din multe alte exemple. Căci el grăiește și în scrisoarea către galateni astfel: „Ce este deci Legea faptelor¹³⁴? Ea a fost stabilită până

¹³¹ Cf. Matei 12, 32; Efeseni 1, 21; Evrei 6, 5.

¹³² Cf. 1 Corinteni 15, 50.

¹³³ În traducerea latină: *uenturum incorruptelae non hereditabunt saeculum* (în reconstrucția în greaca veche: τὸν ἐρχόμενον τῆς ἀφθαρσίας οὐ κληρονομήσουσιν αἰῶνα). Avem de-a face aici cu un hiperbat (pe care am încercat să-l redăm în traducere), prin care episcopul de Lyon urmărește să-și illustreze tacit argumentul dezvoltat în întreg paragraful 7.1.

¹³⁴ În traducerea latină: *Quid ergo lex factorum?* În originalul grecesc de la Galateni 3, 19 avem numai: „Ce este deci Legea?” (Τί οὖν ὁ νόμος;).

când urma să vină Urmașul, Căruia I s-a dat făgăduința, fiind rânduită cu ajutorul îngerilor prin mâna unui mijlocitor¹³⁵. Ordinea cuvintelor este, așadar, următoarea: „Ce este deci Legea faptelor? Rânduită cu ajutorul îngerilor prin mâna unui mijlocitor, ea a fost stabilită până când urma să vină Urmașul Căruia I s-a dat făgăduința”, în așa fel încât omul să fie cel care întreabă, iar Duhul, Cel care răspunde. Apoi, din nou, în cea de-a doua epistolă către tesaloniceni, Pavel afirmă despre Antihrist: „Și atunci se va arăta cel fără de lege, pe care Domnul Iisus¹³⁶ îl va ucide cu suflarea gurii Sale și-l va nimici cu strălucirea venirii Sale, a cărei venire va fi prin lucrarea lui Satan, însoțită de tot felul de puteri și de semne și de minuni mincinoase¹³⁷. Așadar, ordinea celor spuse în acest pasaj este următoarea: „Și atunci se va arăta cel fără de lege, a cărei venire va fi prin lucrarea lui Satan, însoțită de tot felul de puteri și de semne și de minuni mincinoase, pe care Domnul Iisus îl va ucide cu suflarea gurii Sale și-l va nimici cu strălucirea venirii Sale”. Căci nu despre venirea Domnului spune Pavel că are loc prin lucrarea Satanei, ci despre venirea

¹³⁵ Galateni 3, 19.

¹³⁶ În traducerea latină avem: *Dominus Iesus Christus*, spre deosebire de fragmentul grecesc care s-a păstrat pentru o parte a acestui paragraf, unde avem simplu ὁ Κύριος („Domnul”). Am optat pentru formula „Domnul Iisus”, având în vedere că, așa cum observă și editorii francezi (IRÉNÉE DE LYON, *Contre les hérésies*, Livre III, Tome I, p. 259), atunci când reia citatul mai jos episcopul de Lyon spune: *Dominus Iesus*.

¹³⁷ 2 Tesaloniceni 2, 8-9. Am urmat, cu o ușoară modificare, ediția *Bibliei sinodale*, publicată la Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2008.